

KAROLINA GRODZISKA

PAMIĘĆ ŚWIATA

Realizacja Programu UNESCO w Bibliotece Naukowej PAU i PAN

W 1993 r. Polska stała się czynnym uczestnikiem Programu UNESCO „Memory of the World”, zakładającego tworzenie trzech rodzajów list dziedzictwa dokumentalnego, przechowywanego w archiwach i bibliotekach. Miały to być listy: światowa, krajowa i regionalna.

W czerwcu 1996 r. do naszej Biblioteki (wówczas – Biblioteki PAN w Krakowie) nadeszło zaproszenie z Biblioteki Narodowej o wytypowanie obiektów na listę światową według wskazanych kryteriów. Główne kryteria były następujące: 1. – Wpływ; 2. – Epoka; 3. – Miejsce; 4. – Osoby; 5. – Temat; 6. – Forma i styl; 7. – Wartość społeczna, do tego zaś dwa uzupełniające: 1. – Kompletność; 2. – Rzadkość. Jako charakterystyczne przykłady i punkty odniesienia obiektów proponowanych na listę, podano m.in.: rękopis dzieła Kopernika, Kodeks Baltazara Behema, tekst Konstytucji 3 Maja, akt Unii Lubelskiej, z najnowszych natomiast – archiwa obozu Auschwitz-Birkenau czy porozumienie gdańskie z 1980 r. i statut „Solidarności”¹.

Ze strony Biblioteki przedstawiono wówczas bardzo obszerny zestaw. Przede wszystkim – jako kolekcje, spełniające kryteria epoki, rzadkości i kompletności zaproponowano w całości dwie kolekcje: grafiki i rysunków (dawny Gabinet Rycin PAU, poszerzony o szereg dzieł przesuniętych doń z księgozbioru Biblioteki) oraz zbiór starodruków i kartografii, stanowiące części Działu Zbiorów Specjalnych Biblioteki. Nie można było jednak, z racji niejednorodności i nader zróżnicowanej zawartości, potraktować w ten sposób zbioru rękopisów.

Po dokładnej analizie posiadanego zasobu rękopisów (J. Staszela, B. Schnaydrowa, K. Grodziska) zaproponowano 31 pozycji rekomendowanych do programu Pamięć Świata². Spośród nich 14 pozycji stanowiły zespoły pochodzące z różnych jednostek, o różnej proweniencji i dacie przybycia do Biblioteki. Te propozycje to:

¹ Pismo sygn. ZDC 169/02/96 podp. przez mgr Joannę Pasztaleniec-Jarzyńską, zastępcę dyrektora Biblioteki Narodowej w Warszawie.

² Pismo z Biblioteki PAN w Krakowie, ldz. 387/96, do mgr Joanny Pasztaleniec-Jarzyńskiej, zastępcy dyrektora Biblioteki Narodowej w Warszawie.

1. Traktaty i dokumenty międzynarodowe z czasów I Rzeczypospolitej (sygn. 946, 1155, 3919).
2. Dokumenty dotyczące Rosji i stosunków Polski z Rosją, w tym 25 oryginalnych ukazów carycy Anny i 35 carycy Elżbiety oraz diariusz poselstwa Lwa Sapiehy do cara Borysa Godunowa (sygn. 1678, 1679 i 1050).
3. Rękopisy dotyczące podróżników i odkrywców polskich, pamiętniki, notaty, zdjęcia i korespondencja Ignacego Domeyki, Pawła Edmunda Strzeleckiego, Piotra Wereszczyńskiego i Bronisława Piłsudskiego (sygn. 1316, 1675, 2072, 2798, 2799, 3890).
4. Pochodzące z różnych kolekcji oryginalne listy, uniwersały, reskrypty i autografy królów i królowych polskich z XV–XVIII w. (sygn. 363, 366, 3335, 3654 i 3794).
5. Listy, mandaty, uniwersały i wyroki królów polskich odnoszące się do miast: Krakowa i Kazimierza (sygn. 404–409 i 434).
6. Zespół rękopisów o zróżnicowanej proveniencji, zawierający listy, teksty utworów literackich, autografy i rysunki wybitnych Polaków, w tym: św. Andrzeja Boboli, Josepha Conrada Korzeniowskiego, Tadeusza Kościuszki, Zygmunta Krasińskiego, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Teofila Lenartowicza, Adama Mickiewicza, Jana Potockiego, Juliusza Słowackiego (sygn. 399, 584, 633, 1351, 2029, 2064, 3152).
7. Oryginalne zespoły korespondencji polskiej magnaterii kresowej z XVI–XVIII w., w tym: Sapiehów, Chodkiewiczów, Gosiewskich i Radziwiłłów (sygn. 342, 344–360, 969–973).
8. Rękopisy teologiczne z XIII–XVI w. w języku łacińskim, z licznymi inicjałami i zdobieniami, zawierające modlitwy, medytacje, kodeksy prawa kanonicznego i encyklopedię teologiczną (sygn. 1231, 1555, 1698, 2009, 3434).
9. Rękopisy koptyjskie o treści religijnej, m.in. modlitewniki z fragmentami Psalmów, Ewangelii i Listów Apostolskich (sygn. 1027–1030 i 1244).
10. Wyjątkowe rękopisy o treści prawniczej z XVI–XVIII w., w tym fragment „Zwierciadła Saskiego i magdeburskiego” oraz tekst Konstytucji 3 Maja w języku litewskim (sygn. 1261 i 3917).
11. Zespół materiałów odnoszących się do znanych budowli pałacowych w Polsce (w tym prac M. K. Ogińskiego), pałaców w Grodnie, Helenowie, Słoniemiu i Warszawie (sygn. 4436, 4442, 4497, 4500, 4501, 5885).

Zgłoszono również kilka kolekcji, pochodzących od jednego zbieracza lub darczyńcy, które już w chwili wpływu do Biblioteki miały jednorodny charakter. To mianowicie:

1. Oprawny zespół 42 dokumentów papieskich dla Polski lub Polaków, pochodzących z lat 1680–1897 (sygn. 1581).
2. Kolekcja autografów królów polskich i obcych z XV–XVIII w., jak też papieży, książąt, gospodarów i rozmaitych wybitnych osobistości, zgromadzona w XIX w. przez warszawskiego ziemianina, bibliofila i kolekcjonera, Cypriana Walewskiego (sygn. 712, 713);

3. „Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego” – jednorodna, zwarta kolekcja materiałów do historii Polski XVI–XVIII w., zawierająca oryginały i kopie korespondencji, dokumenty i listy papieskie i królewskie, traktaty międzynarodowe, uchwały sejmowe i teksty literackie (sygn. 2251–2257).
4. Zbiór oryginalnych listów i akt Tadeusza Kościuszki (sygn. 1171).
5. Pięciotomowy zespół materiałów do dziejów Komisji Edukacji Narodowej (1773–1787), uważanej za pierwsze ministerstwo oświaty w Europie. Zawierają oryginalną korespondencję, akta dotyczące majątków pojezuickich, mapy rozmieszczenia szkół, dane dotyczące rozwoju i stanu szkolnictwa w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim (sygn. 2220, t. 1–5).
6. Zespół dokumentów do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat 1567–1852 (sygn. 1419).
7. Zespół materiałów odnoszących się do mieszczan Bolonii z lat 1486–1679, zawierający dekrety urzędowe, testamenty, darowizny i ugody (sygn. 1536).
8. Zespół oryginalnych testamentów mieszczan krakowskich z lat 1504–1789, pisanych po łacinie, polsku i niemiecku (sygn. 428).
9. Zespół rękopiśmiennych ręcznie kolorowanych planów bitew z okresu wojny północnej (1703–1715), obejmujących tereny Danii, Pomorza i Polski (sygn. 2658, t. 1).

Ponadto do programu UNESCO zgłoszono szereg rękopisów o jednorodnym charakterze i autorstwie, bądź pochodzących od jednej osoby. Były to:

1. Pergaminowy kodeks łaciński z końca XIII lub początku XIV w., zawierający teksty z zakresu prawa kanonicznego.
2. Rękopis XV-wieczny zawierający głoszone w Krakowie homilie i kazania łacińskie, zawierający liczne glossy polskie (sygn. 1711).
3. Kantyczki studenckie z XV w. (sygn. 1578).
4. Traktat o muzyce z XV w. (sygn. 1592).
5. Tabulatura Jana z Lublina z lat 1537–1548 (sygn. 1716).
6. Oryginalny opis żup w Bochni i Wieliczce z 1518 r., sporządzony na polecenie burgrabiego krakowskiego Jana Bonera (sygn. 942).
7. Księga rachunków budowy zamku krakowskiego z roku 1535, łaciński rękopis w pięknej renesansowej oprawie (sygn. 2016).
8. Koncert Gaetano Pugnaniego, rękopis przepisany przez Jeana Jacquesa Rousseau (sygn. 1440).
9. Rękopis kompozycji Fryderyka Chopina z jego odręczną dedykacją dla Katarzyny ze Schroederów Sowińskiej (sygn. 1439).
10. Rękopiśmienny, ręcznie kolorowany atlas autorstwa XIX-wiecznego historyka Edwarda Kotłubaja, zawierający 43 plany działań wojennych i bitew z udziałem wojsk polskich z lat 1580–1673 (sygn. 1576).
11. Fragment spuścizny Romana Ingardena z lat 1915–1938, zawierający m.in. jego korespondencję z Husserlem (sygn. 3645).

Powyższe zgłoszenie – patrząc dziś, z perspektywy czasu, zbyt szerokie – zostało przeanalizowane jesienią 1996 r. przez Polski Krajowy Komitet ds. Programu

Pamięć Świata. Wstępnie wytypowano dwa obiekty: zespół akt Komisji Edukacji Narodowej oraz opis żup Bochni i Wieliczki³. W styczniu roku następnego Komitet rozesał bardzo szczegółową ankietę sformułowaną przez UNESCO; którą należało wypełnić do końca lutego, zawierającą m.in. lokalizację, dane prawne, identyfikację, literaturę przedmiotu, nazwiska i dane ekspertów, plan zarządzania, ocenę obiektu w świetle kryteriów wyboru. Ze strony Biblioteki jako konsultantów wybrano dla opisu żup – prof. Antoniego Jodłowskiego, dyrektora Muzeum Żup Krakowskich i dra Józefa Piotrowicza, wybitnego znawcę tematyki, a dla zespołu akt KEN – prof. Czesława Majorka i dra Józefa Brynkusa z Katedry Historii Oświaty i Wychowania ówczesnej WSP w Krakowie oraz prof. Juliana Dybca. W ramach informacji dodatkowych zwrócono uwagę na niezadowalający stan zachowania zespołu KEN (ubytki na krawędziach kart, zaplamienia i zacieki, uszkodzenia opraw), jak też na fakt braku w budżecie Biblioteki środków na ochronę i system antywłamaniowy pomieszczeń magazynowych, brak klimatyzacji oraz aparatury do pomiaru wilgotności. Podkreślono też brak środków na konserwację.

Te ostatnie znalazły się w roku 1999, kiedy to przyznana przez KBN dodatkowa transza środków, tzw. DOT, pozwoliła m.in. na konserwację 11. szczególnie cennych obiektów rękopiśmiennych, w tym – Opisu żup. Konserwacja ta wykonana przez p. Anitę Bogdanowicz miała charakter zachowawczy z uwagi na relatywnie niezły stan zachowania obiektu (niewielkie ubytki i zaplamienia, zwłaszcza strony tytułowej).

Rok 1999 był równocześnie czasem niezwykle dla Biblioteki trudnym i znaczącym z uwagi na toczące się rokowania o zwrot Biblioteki między władzami PAN i reaktywowanej 10 lat wcześniej Polskiej Akademii Umiejętności. W wyniku porozumienia podpisanego 28 października przez Prezesów obu Akademii, od 1 stycznia 2000 r. placówka pod nazwą – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie – przechodziła pod całkowity zarząd PAU, wracając tym samym po 47 latach do struktury instytucji założycielskiej.

W roku 2000 udało się opublikować *facsimile* rękopisu Opisu żup w ramach Biblioteki Tradycji Literackich wydawnictwa Collegium Columbinum w Krakowie. *Facsimile* zostało zaopatrzone w słowo wstępne Karoliny Grodziskiej, ukazujące drogę, jaką dzieło trafiło w 1866 r. do zbiorów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, jak też, przede wszystkim, w znakomity wstęp autorstwa Józefa Piotrowicza, ukazujący zarówno żupy krakowskie i ich znaczenie w średniowiecznej Polsce, a także próby reform żup na progu czasów nowożytnych oraz powstanie opisu w 1518 r. i jego charakterystykę, wreszcie czytelny schemat organizacji żup. Okładkę wydawnictwa zaprojektowano, wykorzystując przechowywane w Gabinetcie Rycin Biblioteki miedzioryty Wilhelma Hondiusa z 1645 r. Nakład wydawnictwa wynosił 550 egzemplarzy, które rozsyłano sukcesywnie w ramach krajowej i zagranicznej wymiany międzybibliotecznej oraz – częściowo – jako prenumeraty serii

³ Pismo Sekretarza Komitetu, dra Andrzeja Biernata z 4 II 1997 r.

Biblioteki Tradycji Literackich. Dzięki wydawnictwu spełniono też postulat radykalnego ograniczenia dostępu czytelników do oryginału.

Starania o wprowadzenie obu bibliotecznych cimeliów na listę UNESCO zwińczyło w 2007 r. wpisanie zespołu akt KEN na światową listę UNESCO. Dyplom podpisany przez dyrektora generalnego UNESCO, Koïchiro Matsuura, nosi datę 7 sierpnia 2007 r.

W 2008 r. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych podjęła intensywne prace nad przygotowaniem Krajowej Listy Programu „Pamięć Świata”, rozsyłając ankiety ewidencyjne dla zgłaszanych pozycji. Według założeń Komitetu, przede wszystkim miały się na niej znaleźć obiekty proponowane uprzednio jako kandydatury do listy światowej. We wrześniu 2012 r. Krajowy Komitet zwrócił się do Biblioteki o przedstawienie jednej kandydatury; wybór padł na *Opis żupy bocheńskiej i wielickiej*. Przewodniczący Krajowego Komitetu Programu UNESCO „Pamięć Świata”, prof. Władysław Stępnia, pisał wówczas: „Zgodnie z założeniami programu celem powołania Listy Krajowej programu «Pamięci Świata» jest wyodrębnienie najcenniejszych dokumentów i zbiorów znajdujących się w posiadaniu instytucji w Polsce (lub poza granicami kraju), mających szczególnie znaczenie dla dziedzictwa kulturowego i tradycji polskiej. Utworzenie Listy Krajowej ma służyć upowszechnieniu wiedzy o dokumentach mających podstawowe znaczenie dla historii narodu, państwa i kształtowania tożsamości narodowej. Oficjalne jej ogłoszenie, w formie nadającej odpowiednią rangę, służyć będzie zainteresowaniu władz i zwróceniu uwagi opinii publicznej na znaczenie tych materiałów stanowiących ważny element narodowego dziedzictwa. Ogłoszenie «pierwszej edycji» Listy stanie się ważnym wydarzeniem publicznym. Na Liście Krajowej w pierwszym rządzie mogą się znaleźć pozycje wcześniej proponowane jako kandydatury do listy światowej, jednak winna ona uwzględnić także dokumenty i zespoły/zbiory dotąd nie zgłaszane, a mające znaczenie jako wybitne pozycje będące w zbiorach polskich archiwów, bibliotek i muzeów”⁴.

Planowane na 3 maja 2013 r. dokonanie wpisów na listę krajową uległo jednak opóźnieniu. Uroczystość odbyła się 17 października 2014 r. w Pałacu Prezydenckim w Warszawie, pod patronatem Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego i z udziałem minister kultury, pani prof. Małgorzaty Omilanowskiej. Uroczystości towarzyszyła wystawa plasz z reprintami wyróżnionych dzieł; a jej uzupełnienie stanowił film przygotowany na zlecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Uruchomiono również stronę internetową poświęconą Liście Krajowej programu „Pamięć Świata”. W ramach popularyzacji obiektów, z racji swej wartości rzadko udostępnianych w oryginale, wyróżnione instytucje proszono o zorganizowanie 18 października dnia otwartego, podczas którego możliwe byłoby obejrzenie oryginału.

W uroczystościach w Pałacu Prezydenckim 17 października 2014 r. Bibliotekę reprezentowały: Karolina Grodziska, Małgorzata Kremer i Elżbieta Knapiek. Przedstawienie rękopisu (1-minutowe) wygłosiła Karolina Grodziska, odbierając z rąk

⁴ Film w opr. Lilianny Pochwalskiej, zob.: <https://www.youtube.com/watch?v=EafGMfAeqn4>.

Sekretarza Generalnego Polskiego Komitetu ds. UNESCO, Sławomira Ratajskiego i Przewodniczącego Polskiego Komitetu UNESCO Pamięć Świata, prof. Władysława Stępnika certyfikat wpisu.

Równocześnie w dniach 14–19 października w Krakowie trwała kampania promocyjna w Telewizji M, prezentująca umieszczenie trzech dokumentów z Krakowa na liście UNESCO, a podczas zorganizowanej w Bibliotece Jagiellońskiej wystawy w sobotę, 18 października, *Opis żup...* oraz oryginał *Banderii Prutenorum* obejrzało blisko 200 osób, zainteresowanych prezentacją oryginałów obu dzieł.